

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 2, 2021, ss. 383-393/ Volume: 5, Issue: 2, 2021, pp. 383-393

Journal homepage: <https://apjir.com/>

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

KADIZADELİLER SİVÂSİLER TARTIŞMASI

“Baz, İbrahim. *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*, Ankara: Otto Yayınları, 2019, 235 s.”

Ömer DİLMEN

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Antalya
Ph.D., Teacher, Ministry of National Education, Antalya/Turkey

omerdilmen@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-7671-2571

Öz

Bu çalışmada Doç. Dr. İbrahim Baz'ın kaleme aldığı *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması* adlı kitap değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıl, İstanbul merkezli Kadızedeliler ve Sivasiler arasında fikrî bazen de fiilî saldırıların olduğu bir dönem olarak kayıtlara girmiştir. Kadızedeliler denilen fakih kimliğine sahip âlimlerle, sûfi kimliğine sahip Sivasiler arasındaki bu tartışma, devletin otoritesinin ve ekonomik imkanlarının zayıfladığı, sosyal problemlerin baş gösterdiği bir zamanda ortaya çıkmıştır. Toplumdaki sorunların çözümünü asr-ı saâdete dönmek ve bütün bidatlerden uzaklaşmak olarak belirleyen Kadızedeliler, sûfilerin din anlayışının bu sorunları çözmede engel olduğunu düşünerek, onların etkilerini ve etkinliklerini ortadan kaldırmak istemişlerdir. Bu tartışma ortamında Kadızedeliler, devlet otoritesine yakınlaşarak elde ettikleri nüfûza sûfileri tasfiye etmeye çalışmışlardır. Devlet erkânının genel itibariyle gönülleri sûfilerin yanında olmakla birlikte siyâsî gayeler gereği Kadızedelilerin safında yer aldıkları bilinmektedir. Kadızedelilerin fikrî ve fiilî saldırıları karşısında sûfiler fikrî mücadele vermişler, tartışma konuları hakkında ciddi ilmî eserler yazmışlardır. Bu tartışmada hikmeti önceleyen sûfiler olayları doğru değerlendirerek bu tasfiye hareketinin karşısında yer almışlardır. Kadızedelilerin din anlayışının ve bu anlayışın günümüz dünyasındaki takipçilerinin İslâm ve müslüman imajına ciddi zarar verdiği yadsınamaz bir gerçektir. Baz'ın *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması* adlı kitabı, bu tartışmada olayların arka planını, tarihi seyrini sistematik olarak ele alması ve özellikle sûfi bakış açısını ortaya koyması yönleri ile literatürde önemli bir boşluğu doldurabilecek niteliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kadızedeliler, Sivasiler, Osmanlı Devleti, 17. Yüzyıl

KADIZADELIS (JURISTS) AND SIVASIS (SUFIS) DEBATE

Abstarct

In this study, the book entitled "Kadızedelis-Sivasis Debate" written by Assoc.Prof.Dr. İbrahim Baz will be evaluated. The 17th century was recorded as a period of intellectual and sometimes actual attacks between Istanbul-based Kadızedelis (jurists) and Sivasis (sufis) in the Ottoman Empire. This debate between the scholars who have a jurist identity, called Kadızedelis, and the Sivasis who have a sufi identity, emerged at a time when the authority and economic opportunities of the state were weakened and social problems arose. Determining the solution of the problems in society as returning to the age of bliss and getting away from all innovations, Kadızedelis thought that the understanding of religion of the Sufis was an obstacle to solving these problems, and wanted to eliminate their influence and activities. In this environment of discussion, Kadızedelis tried to liquidate the Sufis with the influence they gained by getting closer to the state authority. It is known that although the hearts of the state officials are generally with the Sufis, they are on the side of Kadızedelis due to

political purposes. The Sufis fought intellectually against the intellectual and actual attacks of the Kadızadelis, and they wrote significant scientific works on the topics of discussion. The Sufis, who prioritized wisdom in this discussion, evaluated the events correctly and took their place against this liquidation movement. It is an undeniable fact that the religious understanding of Kadızadelis and the followers of this understanding in today's world have seriously damaged the image of Islam and Muslims. Baz's book, Kadızadelis- Sivas Debate, has the quality to fill an important gap in the literature, with its aspects of systematically addressing the background and historical course of events in this discussion, and especially revealing the Sufi point of view.

Keywords: Mysticism, Kadızadelis, Sivas, Ottoman Empire, 17th century

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan çatışma olgusu, İslâm tarihine baktığımızda da çeşitli yönlerden tezâhür etmiştir. Dinî içerikli tartışmalar her zaman fikir seviyesinde kalmamış, kanlı mezhep çatışmalarına da sebep olmuştur. 17. yüzyıl Osmanlı'sında ortaya çıkan Kadızâdeliler ve Sivâsîler tartışması fikrî tartışmanın yanında fiilî saldırıların da olduğu bir olay olarak kayıtlara geçmiştir. Kadızâdeli denilen fakihler, fikriyat olarak 2. derece Selefilik¹ anlayışından beslenmişlerdir. Kadızâdeli âlimlerin yakın planda beslendikleri kaynak olan İmam Birgivî (ö. 981/1573), 2. derece Selefilik'in temsilcisi kabul edilen İbn Teymiyye'den (ö. 728/1328) etkilenmiştir. İbn Teymiyye Haçlı seferleri ve Moğol istilâsının yaşandığı bir dönemde, dinin asıllarında aklı kullanmak yerine, Kitap ve sünnete dönmeyi esas alan bir din anlayışı ile müslümanların inanç ve birliğinin sağlanabileceğini öngörmüştür.²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 17. asra kadar medrese-tekke münasebeti genel itibarıyla bir bütünlük arz etmiştir. 17. asır Osmanlı'sına geldiğimizde ise medrese ekolünün temsilcisi kabul edilen Kadızâdeliler ile sûfîlerin temsilcisi olan Sivâsîler arasında bir yüzyılı etkileyecek nitelikte tartışmalar ve çatışmalar meydana gelmiştir. Dönemin şeyhülislamlarının genellikle sûfîlerin yanında olmaları, sözkonusu tartışmanın medrese-tekke çatışması şeklinde algılanmasına ve değerlendirilmesine engel teşkil etse de³ bu tartışmayı merkeze alan bilimsel çalışmalarda böyle bir yaklaşımın da sergilendiği görülmektedir. Bu konu ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarı ile yurt dışında doktora tezleri (Necati Öztürk, *Islamic Orthodoxy Among The Ottomans In The Seventeenth Century With Special Reference To The Qâdı-zâde Movement*, Edinburg Üniversitesi, İngiltere 1981; Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadızâdeli Movement: An Attempt of Şer'at-Minded Reform In The Ottoman Empire*, Princeton Üniversitesi, Amerika 1990), yurt içinde doktora tezleri (Ali Durmuş, *Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi*, İstanbul Üni. SBE, İstanbul 2020, kitap olarak basılanlar: Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları 2000; İbrahim Baz, *Abdülehad Nûr-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İnsan Yayınları 2007; Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısırî*, İnsan Yayınları 2005) yüksek lisans tezleri (Refik Ergün, *İslam*

¹ Selefilik dönemleri hakkında bilgi almak için Bkz. Ferhat Koca, "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği", *İlahiyat Altı Aylık Akademi Uluslararası Araştırma Dergisi*, 1/1-2 (2015), 17-23.

² Koca, "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği", 19.

³ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulema*, (İstanbul: OSAV Yayınları, 2007), 452.

Düşüncesinde Zâhir-Bâtın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği, Selçuk Üni., SBE, Konya 2007; Lokman Doğmuş, *Türkiye’de XVII. Yüzyıldaki Dini Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış*, Dokuz Eylül Üni., SBE, İzmir 2002, Ahmed Ürkmez, *Kadızâdeliler-Sivasiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdrâku’l-Hakika Örneği*, Selçuk Üni. SBE, Konya 2000; Muhammed Raşit Akpınar, *Kadızâdeliler ve Sivâsiler Arasındaki Fikhî Tartışmalar*, Marmara Üni., SBE, İstanbul 2009) yapılmış, konuyu farklı yönleri ile ele alan makaleler (Bazı örnek makaleler: Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2 (1983), ss. 208-223; Ahmet Yaşar Ocak, “Paul Ricaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul’unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVII/1-2 (Ankara 1989), Cengiz Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsiler-Kadızâdeliler Mücadelesi”, *İlam*, c. III, sayı: 1 (1998), ss. 37-72; Yüksel Göztepe, “Osmanlıda Bir Fikrî Mücadele: Kadızâde-Sivâsî Tartışmaları”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler* (Sempozyum Tebliğleri), Sivas 2010; Şahin Gürsoy, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Gelenekçi Bir Akım Olarak Kadızâdeli Hareketinin Dini Algılayışı ve Bunun Kanun-i Kadîmle İlişkilendirilmesi”, *Tarih Dergisi*, sy. 45, İstanbul 2008; Cafer Karadaş, “Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Sempozyumu*, Sivas 2010), ss. 233-244) kaleme alınmakla birlikte bazı kitaplarda da konuya temas edilmiştir.

İbrahim Baz’ın kaleme aldığı *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması* adlı kitap tartışmanın sûfiler cephesinden ele alınışı, tartışmanın içinde bulunan sûfilerin yazdığı temel kaynaklara inilerek ortaya konması, tarihî arka plan, olayın yaşandığı yüzyıl ve bu olayın güncel olan dinî akımlarla irtibatlı bir şekilde değerlendirilmesi ve günümüz okuyucusunun ulaşabileceği kisve-i tâba bürünen tek kitap olması yönleriyle bu alanda yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır. Yazarın bu eseri kaleme almasındaki amacının, uzmanlık alanının tasavvuf olması hasebiyle bu tartışmada sûfilerin duruşunu, tutumunu ve görüşlerini net bir şekilde ortaya koymak olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tartışmalar dinî gerekçelerle yapılıyor gibi gözükse de aslında siyâsî, ekonomik ve sosyal taraflarının da olduğu göz ardı edilmemelidir. İbn Teymiyye örneğinde olduğu gibi, Kadızâdeliler-Sivâsiler tartışması, devlet otoritesinin zayıfladığı, Batı’daki coğrafi keşiflerle ticaret yollarının değişmesi sonucu Osmanlı ekonomisinin zayıfladığı ve çeşitli toplumsal sorunların arttığı bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Kadızâdeliler’in sert, katı, tasfiyeci din anlayışının tezahürlerinin günümüz dünyasında da zaman zaman ortaya çıktığı ve bu anlayışın İslam ve müslüman imajına zarar verdiği acı bir hakikat olarak zikredilmelidir.

Hız Peygamber’in vefatından sonra farklı dinî yorumlar neticesinde farklı ilim dalları teşekkül etmiş ve bu ilim dalları çerçevesinde mezhepler ve tarikatlar oluşmuştur. Kelam, fıkıh gibi ilim dallarına göre geç teşekkül eden tasavvuf ilmi, ortaya koyduğu din anlayışı sebebiyle eleştirilerden nasibini almıştır. Bu eleştiriler zaman zaman şiddete dönüşmüş hatta fikirlerinden dolayı bazı sûfiler idam edilmişlerdir. (Yazar bu konuyu “Tasavvuf ve Tenkit” başlığı altında ele almıştır. 46-49.)

Kadızedeliler-Sivâsiler Tartışması

Değerlendirmesini yaptığımız İbrahim Baz'ın kaleme aldığı *Kadızedeliler ve Sivâsiler Tartışması* adlı kitap, zaman zaman fiilî şiddetin de yaşandığı bu tartışmaların kökenini, tarihi seyrini, farklı ilmî disiplinlerin müstakil olarak değerlendirdikleri konuları bir bütünlük içinde ele alan, o yüzyılın tarihî kaynakları yanında tartışmanın taraflarının yazdıkları eserlerden de ayrıntılı bilgi aktarımı ile o dönemin resmini tam olarak çekmeye çalışmış önemli bir eserdir.

Kitap, önsöz, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Baz, önsözde 17. yüzyıl İstanbul'unda Kadızedeliler-Sivâsiler tartışmasının görüntü olarak tasavvuf ve sûfî eleştirisi olduğuna temas ederek aslında tartışmanın temelinde zâhirî bir din anlayışının topluma dayatılması olduğunun altını çizmiştir. Tartışmanın yaşandığı 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve sosyal pek çok problemle mücadele halinde olduğu bir dönemdir. Batı'da sanayi ve ticaret atılımının olduğu bu yüzyılda, Osmanlı Devleti içinde meydana gelen sorunların çözümü için çareler aranmış ve sorunu çözmek yerine Kadızedelilerin yaptığı gibi sorumlunun bulunup cezalandırılmasıyla sorunların ortadan kalkacağı gibi sathî bir anlayış tezahür etmiştir. Kadızedeli zihniyeti; yaşanan siyasî, ekonomik, sosyal ve askerî sorunların çözümünü, Kur'an ve sünnete dönme ve bidatlerden uzaklaşma şeklinde belirlemiştir. Bu noktada bidatlerin kaynağı olarak da dinî tutum ve yaklaşımları ile sûfîler hedef tahtasına konmuştur. Kendileri gibi düşünmeyenleri yok sayan Kadızedâ zihniyetini en iyi tanımlayan sıfat "tasfiyeci" kavramıdır.

Bu tartışmada sûfîlerin temsilcisi Sivâsilerdir. Sûfîler; hikmet ve irfânî derinlikten uzak, toplumsal değişimi doğru okuyamayan ve ortaya çıkan yeni durumlar ile Kur'an ve sünnet arasında sağlıklı bir ilişki kurarak yorumlayamayan zâhircî bir din anlayışının bu çağdaki temsilcisi olan Kadızedelilerin karşısında durmuşlardır.

Kadızedeliler devlet erkânı üzerinde etkin olmuşlar, nüfûzlarını kendi çıkarları için kullanmaktan da geri kalmamışlardır. Devlet erkânı zaman zaman Kadızedelilerin tarafında yer almakla birlikte her iki tarafla denge politikası izlemiştir. Neticede toplumda ortaya çıkan kargaşanın müsebbibi olarak görülen Kadızedeliler hareketine devlet eliyle son verilmiştir.

Yazar, bu çalışmada tartışmanın tarihî zeminini, eleştiriler karşısında sûfîlerin duruşunu ve sûfîlerin tartışma konularındaki görüşlerini merkeze alarak konuları ele almıştır. (11-14)

Yazar, giriş bölümünde 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde siyasî ve sosyal yapı, Kadızedeliler ve Sivâsilere göre 17. yüzyılın tasviri, bu yüzyılda tasavvuf, din anlayışındaki farklılıklar, zâhir ve bâtın ayrımı ve tasavvufta eleştiri kültürü konularına temas etmiştir.

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin duraklama ve çözülme eğilimine girdiği, devletin düzeninin çocuk padişahlar, ekonomik problemler, askerî kayıplar gibi iç sebepler ve Batı dünyasının özellikle sanayi ve ticaret alanındaki gelişmelerine ayak uyduramamak gibi dış sebepler nedeniyle bozulduğu bir zaman dilimidir. Çocuk padişahlar dönemi ile devlette otorite zayıflamış, padişah otoritesini başkaları ile paylaşmak zorunda kalmış, devlet yönetimindeki kimi kadrolara ehil olmayan insanlar atanmış ve iç isyanlarla mücadele edilemez hale gelmiştir.

Kadızedeliler, devlet yönetiminin böyle olduğu bir ortamda, IV. Murad (1623-1640) döneminde fiilî olarak ortaya çıkmışlardır. Devlet yönetiminde otoriteyi sağlamak için Kadızedelilerin fetvasını kullanan IV. Murad, tütün içmeyi yasaklamış ve kahvehaneleri kapattırıştır. Burada IV. Murad, kendi iktidarını sağlamlaştırmak için Kadızedelilerin toplum üzerindeki etkinliğinden faydalanmıştır.

Yazar, IV. Murad'dan sonra tahta geçen çocuk padişahların durumunu, yaptıklarını ya da yapamadıklarını, devlet erkini kimlerle paylaştıklarını/paylaşmak zorunda kaldıklarını, otorite boşluğunda Kadızedeli zihniyetinin temsilcisi hocaların devlet üzerindeki etkilerini anlatmış ve bu dönemin olumsuzluklarını "sık sadrazam değişiklikleri, Kösem Sultan başta olmak üzere saray kadınlarının devlet yönetiminde etkili olmaları, şehzadelerin vilayetlere gönderilememesi sonucunda devlet tecrübesi edinememeleri, cülus bahşişlerinin sarayın altın eşyaları sikke kesilerek ve zenginlerden borç alınarak ödenmesi, hazinedeki kaynakların tükenmesi, lükse önem verilmesi, rüşvetin yaygınlaşması, vergilerin halkı bezdirmesi, göçebe hayatın artması, Anadolu ve Rumeli'de birçok yerin harabeye dönmesi" şeklinde tespit etmiştir.

Ayrıca yazar, Anadolu'daki Celâli İsyânları sebebiyle halkın göç etmek zorunda kaldığını ve bu durumun toplumun düzenini değiştirdiğini belirtmiştir. Yazarın temas ettiği bir başka konu Osmanlı'da siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlar varken Batı'daki gelişmelerdir. 17. yüzyıl, Batı için coğrafi keşiflerin yapıldığı, sömürgecilik hareketlerinin başladığı, kilise karşısında bilim adamlarının seslerini çıkarmaya başladığı, ticaret yollarının farklılaştığı, toplumda zenginleşmenin arttığı, buna paralel kahvehanelerin açıldığı, günlük gazetelerin ve bilimsel dergilerin çıkarılmaya başlandığı bir zaman kesitidir. Osmanlı Devleti Batı'daki bu gelişmelerden yakından etkilenmiş, ticâret yollarının değişmesiyle ticârî kayıplar olmuş, kahvehaneler kapatılmış, tütün yasaklanmış, bazı İslâm beldelerinde kabir ziyareti yasaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki başta otorite boşluğu olmak üzere diğer sorunlar, fikirlerini yaymak ve muhatap bulmak için Kadızedeliler ve onlar gibi düşünenler için uygun bir zemin olmuştur.

Dönemin sûfilerinden Abdülehad Nûrî'ye (ö.1061/1651) göre rüşvet, zulmün artması, işlerin çocuklara bırakılması ve ilmî dayanağı olmayan fikirlerin ortaya konması devlet ve toplumdaki bozuklukların temel sebepleridir. Aslında her iki taraf da toplumda bozulmaların yaşandığı konusunda aynı fikirdedirler ama çözüm yolları farklıdır.

Kadıẓâde'ye göre problemlerin temel nedeni dinden uzaklaşmaktır. Kadıẓâde, toplumun ıslahı için önce ilmihal bilgilerinin öğrenilmesini teklif eder. Bu teklife göre ilmihal bilgisi öğrenenler dinlerini, haramı, helali öğrenmiş olurlar ve böylece dinî yaşam canlanır. Böyle bir ortamda da problemler ortadan kalkar.

Kadıẓâdelilerin sorunların çözümünde Kur'an ve sünnete dönme ve bidatlerden uzaklaşma şeklinde formülize ettikleri anlayış; sathi, sert, dışlayıcı ve kolayca tekfir eden 2. derece Seleflilik anlayışıyla örtüşmektedir. Kadıẓâdeliler, İslâm'ın başlangıcından 17. yüzyıla kadar olan birikimini bidat sayarak tasfiyeci bir tutum izlemişlerdir.

Tasavvuf düşüncesi Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren etkili olmuştur. İslâm'ın yayılmasında ve Türklerin İslâm'ı kabul etmelerinde sûfiler etkili olmuşlardır. Zaman zaman devlet erkaânı ile sûfiler arasında bazı sorunlar ortaya çıksa ve Ehl-i Sünnet çizgisinden uzaklaşan/uzaklaştığı iddia edilen bazı sûfiler idam edilse de sûfilerle devlet erkânının ilişkileri genel itibari ile uyum içinde olmuştur.

Yazar, zâhir-bâtın ayırımına temas ederek Kadıẓâdelilerin zâhirî din anlayışını temsil ettiklerini, sûfilerin ise zâhir-bâtın dengesini gözeten din anlayışına sahip olduklarını belirtmiştir.

Kadıẓâdeliler zâhirî bakış açısının sonucu olarak sorunların çözümü için asr-ı saâdete dönmeyi, bidatlerden kaçınmayı önermişler, sûfiler ise gelenekselci bir anlayışa sahip oldukları için bu kökten red anlayışının karşısında olmuşlardır. Zâhirî bir din algısı karşısında yer alan sûfiler, insanın katmanlı bir varlık olduğunu, en dışta şerâat olmak üzere şeriaten tarîkate, tarîkattan hakîkate, hakîkatten mârifete doğru bir mânevî yolu olduğunu ifade etmişlerdir. Sûfiler sadece bir bâtın anlayışına sahip olmamışlar, zâhir ve bâtının birlikteliğini savunmuşlardır.

Yazar, Kadıẓâdeli zihniyetinin, İslâm'ın başlangıç dönemlerinde Hâricîler ve Hanbelîler ve Kadıẓâdelilerden sonra ise Vehhâbîler ile temsil edildiğini ifade etmiştir. Söz konusu zihniyetle benzeşmesinden dolayı İbn Teymiyye'nin, onun öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) ve Kadıẓâdeli zihniyetin arka planda fikrî referansı olan İmam Birgivî'nin görüşlerine temas etmiştir. Birgivî, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan dinî görünümlü her şeyi bidat olarak değerlendirmiştir. Tarîkatlarda da bu tür bidatlerin çoğaldığını ve takip edilmesi gereken yolun Hz. Peygamber'in yolu olduğunu belirterek eserine de ismini verdiği bu yolu *Tarîkat-ı Muhammediyye* olarak nitelendirmiş ve insanları bu yola davet etmiştir.

Yazarın bu bölümde temas ettiği bir başka konu ise tasavvuf düşüncesine yapılan eleştirilerdir. Tasavvuf düşüncesine dışarıdan yapılan eleştiriler olduğu gibi belki de en ciddi eleştiriler yine sûfilerin kendileri tarafından yapılmıştır. Bu eleştiriler daha sağlam ve sahih tasavvuf anlayışının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Asırlardır Osmanlı topraklarında meydana gelen fikrî tartışmaların ilk defa fikrî tartışmanın ötesinde fiilî saldırıya dönüştüğü bir hareket olarak Kadızâdelilerin yaklaşımı tarihî kayıtlara geçmiştir. (15-50)

“Kadızâdeliler Sivâsiler Tartışması” adlı birinci bölümde yazar, tartışmanın arka planına, tarihî referanslarına, tartışmanın taraflarına, tartışma konularına, bazı devlet adamlarının tartışmaya yaklaşımlarına temas etmiştir. Yazarın bu bölümde dikkat çektiği temel bir mesele vardır. Kadızâdeliler vb. din algısına sahip zümreler, devletin idarî, ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuştuğu bir ortamda ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekten önemli bir tespittir. Sağlıklı işleyen bir devlet sisteminde, toplum refahının olduğu bir ortamda bu tür yapılar kendilerine yer bulamamaktadırlar. Kadızâdelilerin asr-ı saâdete dönme, bidatlerden kurtulma teklifleri aslında kimsenin itiraz edemeyeceği bir hakîkattir. Burada problem bidat kavramının kapsamıdır. Kadızâdelilere göre Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan dinî görünümlü her şey bidattir. Burada müslümanların birikiminin ıskalandığını ve bu tavrın hikmete uygun olmadığını, hayatın dinamizmi içinde ortaya çıkan yeni şartlarda yeni dinî yaklaşımların olabileceğinin göz ardı edildiğini söyleyebiliriz.

Yazarın dikkat çektiği önemli bir husus da, Birgivî ve onun takipçisi kabul edilen Kadızâdeliler’in felsefî ve aklî ilimler açısından kendilerini yetiştirmemiş olmaları ya da bu tür ilimleri öğrenme konusunda kayıtsız kalmalarıdır. Bu eksiklik sebebiyle yaşanan sorunları teşhis etmede ve olayları etraflıca değerlendirmede yetersiz kalarak sorunun çözümünde ilk olarak sûfîleri hedef almışlardır. Oysa toplumda ortaya çıkan bir problemin farklı boyutlarda ele alınması, incelenmesi gerekir. Toplumsal bir sorunun çözümünde indirgemeci bir yaklaşımla sorunu sadece bir nedene bağlamak, sorunu çözmek adına yapılan sığ bir yaklaşımdır.

Yazarın dikkat çektiği bir diğer husus da Kadızâdeliler hareketinden önce ortaya çıkan benzer düşünce akımlarında veya temsilcilerindeki dinî samimiyetin Kadızâdelilerde olmadığıdır. Kadızâdeliler süslü sözlerle toplumu ve devlet erkânını etkileyerek nüfuz elde etmişlerdir. Söz konusu hareket elde ettiği nüfuzu şahsi çıkar sağlamak ve rakiplerini tasfiye etmek için kullanmış fırsatçı, faydacı ve tasfiyeci bir harekettir.

Yazarın birinci bölümde bahsettiği konulardan biri de tartışmanın taraflarıdır. Üç dönemde devam eden bu tartışmaların birinci döneminde Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ve karşısında Abdülmecid Sivâsî Efendi (ö. 1049/1639), ikinci döneminde Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1072/1661 ve karşısında Abdülehad Nûrî Efendi (1061/1651), üçüncü döneminde ise Vânî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) ve karşısında Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694) yer almıştır. Birinci dönemde fikrî tartışma, ikinci dönemde fikrî tartışmanın yanında fiilî müdahale, üçüncü dönemde ise fikrî tartışma ve dönemin temsilcisi Niyâzî-i Mısrî’nin sürgüne gönderilmesi ve devlete karşı bir kalkışma olduğu kabul edilerek Kadızâdelilerin tasfiye süreci gerçekleşmiştir.

Yazar bu bölümde Kadızâdelilerle mücadele etmede sûfiler tarafından Sivâsîlerin yanında, özellikle devran konusunda, Mevlevîlerin de tepki verdiklerinden bahsetmiştir. (51-120)

“Tartışma Konularıyla İlgili Tarafların Görüşleri” adlı ikinci bölümde yazar, tartışma konularına her iki tarafın bakış açısını yansıtmıştır. Yazar bu bölümde daha çok tartışmanın ikinci döneminde Abdülehad Nûrî'nin yazdığı eserlerle Kadızâdelilerin fikirlerinin yanlışlığını, sûfilerin yaptıklarının doğruluğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Burada yazarın belirttiği Abdülehad Nûrî'nin, yazdığı eserlerle fikrî bir mücadele yürüttüğü konusu dikkate değer bir husustur. Abdülehad Nûrî pek çok eser (yazar Abdülehad Nûrî'ye ait kaynakçada 10 el yazması esere yer vermiştir) yazmış ve ilmî bir zeminde mücadele gerçekleştirmiştir. Abdülehad Nûrî'nin tartışılan konularla ilgili yazdığı eserlere reddiye yazılamamıştır. Bu da karşı tarafın ilmî seviyesininin yetersizliğini ortaya koyan önemli bir tespittir. Kadızâdelilerin bu tartışmada görüşlerini savunmak için çok eser yazmadıklarını ve fikrî anlamda bir mücadeleden ziyade devlet nezdinde elde ettikleri nüfuzla, baskıcı bir tutum sergileyerek hareket ettiklerini söyleyebiliriz.

Yazar, bu bölümde tartışılan konuların dinin temel konularından olmadığını, eskiden beri tartışılan ihtilafli konular olduğunu belirtmiş, tartışılan konuların; sema, devran ve zikirle ilgili tasavvufî konular; Hızır'ın sağ olup olmadığı, ezan ve mevlidin makamla okunması, Hz. Peygamber'e salavat getirmenin caizliği, İbnü'l-Arabî'nin küfürle itham edilmesi gibi inanç ve ibadete ait konular ve tütün kullanmak, kahve içmek, rüşvet, namaz sonrası musafaha gibi toplumsal konular olmak üzere üç ana başlıkta olduklarını belirtmiştir.

Yazar, birinci bölümde son olarak devlet ricalinin tartışmaya yaklaşımına değinerek, daha çok denge politikası izlediklerinin altını çizmiştir. Yazar, bu dönemde Kadızâdelilerin devlet nezdinde nüfuza sahip olmakla birlikte İstanbul'da büyük camilere vaiz atamaları ile ilgili istatistiki bir bilgi vermiş, bu camilere atanan 48 vaizin 23'ünün sûfilerden olduğunu ifade etmiştir. Bu durum devletin görünüşte Kadızâdelilerin etkisi altında kaldığı anlayışına karşı sûfilerin bu topraklarda asırlardan beri var olagelen bir etkiye sahip olduklarını göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu da siyâsî erkin her zaman ahlâkî temeller üzerine hareket edip etmediği konusudur. Siyasî erkin, yürüttükleri siyaset gereği zaman zaman ahlâkî temellerden saptığını, faydacı bir yaklaşımla olayları değerlendirip ona göre pozisyon aldığını söyleyebiliriz.

Yazar ikinci bölümde Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında tartışma konularına ve ilgili tarafların görüşlerine yer vermiştir. Kadızâdelilerin görüşleri karşısında Sivâsîlerin görüşleri daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Dönemin tarih kayıtlarında ve günümüzde Ahmet Yaşar Ocak'a göre Kadızâdelilerin yaptıklarıyla şöhret kazanma ve mevki elde etme gayelerine sahip oldukları belirtilmiştir.

Yazar özellikle Kadızâdelilerle mücadelede pek çok eser yazan Abdulahad Nûrî'nin eserlerine çokça müracaat etmiştir. Nûrî'nin Kadızâdelilerin iddiaları, ithamları

karşısında bilimsel bir perspektifle eserler kaleme alması, sûflerin tartışmayı hangi zeminde yürüttüklerini göstermesi açısından önemli bir husustur. Fikre fikirle karşılık vermesi beklenen Kadızâdeliler, fikrî mücadele edecek bir birikime sahip olmamaları ve devlette elde ettikleri nüfuzu sûfilere karşı kolayca kullanabilmeleri sebebiyle baskıcı bir tutum izlemişlerdir. Burada Abdülehad Nûrî'nin büyük bir felsefî birikime sahip olması, ele aldığı konuları hikmet boyutu ile değerlendirmesi ve tartışılan konuların arka planını ortaya koyması onun güçlü bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Kadızâdeliler onun yazdığı eserlere karşı reddiyeler yazamamışlardır. Mesela tartışma konularından biri İbnü'l-Arabî'nin Şeyh-i Ekber mi yoksa Şeyh-i Ekfer mi olduğudur. Kadızâdeliler Katip Çelebi'nin aktarımına göre bu konuyla çok ilgilenmemişlerdir. Katip Çelebi bu hususta “Şeyhi kafir saymaları kapı gıcirtısı ve sinek vızıltısı yerinde görüldü. İnsaflı olanlar itibar ve iltifat etmediler. Ancak sağı soldan ayıramayan kimseler, onların yaygarasına aldanıp üzerlerine gerek değilken kötü düşündüklerinden dolayı nice veballere girdiler” demiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu teorik konu; sûflerin zikirleri ve nafiye namazları cemaatle kılmaları gibi pratiğe yönelik konular yahut kahve ve kahvehaneler gibi göz önünde olan konular kadar tartışılmamıştır. Bu da Kadızâdelilerin olayları değerlendirebilecek felsefî temelden yoksun olduklarını, İbn Arabî'yi eleştirmek adına dahi olsa onun eserlerini inceleme konusunda yetersizliklerini ortaya koyması açısından dikkat çekici bir durumdur. (121-175)

“Tartışmanın Tesirleri ve Değerlendirilmesi” adlı üçüncü bölümde yazar, tartışmanın taraflarının ortaya koymak istediği toplum modeli, Kadızâdeliler ve Sivâsîler'in arasındaki farklar ve tartışmanın edebiyata yansımaları konularına temas etmiştir. Yazar, zâhirî bir bakış açısı ile olayları değerlendiren Kadızâdeliler ile zâhirin yanında bâtinî bir perspektifle olayları değerlendiren sûflerin aynı noktada buluşmalarının mümkün olmadığını, her iki grubun kendine ait bir metodoloji ve kavram dünyası ile olayları anladığını, anlamlandırdığını belirtmiştir. Ayrıca iki grubun üzerinde birleştiği; bidatlerden uzaklaşma, ehl-i sünnet çizgisinde olma gibi hususlarda bile farklı anlayışlara sahip olduklarına dikkatimizi çekmiştir.

Yazar, Kadızâdelilerin zâhirci, ötekileştirici ve tekfir edici zihniyetinin günümüz dünyasında da ortaya çıkan kimi akımlarda tezahür ettiğini ve bu hususun dünyada İslâm ve müslüman imajına büyük zarar verdiğini belirtmiştir. Yazarın tarihi seyrini verdiği ve 17. yüzyıl Osmanlı'sında değerlendirdiği konuyu günümüz dünyasında kimi müslüman gruplar bağlamında gündeme getirip güncel taşıması takdire şayan bir durumdur. Son 20-30 yıldır müslümanlar tarafından ortaya konan bu tarz ötekileştirici ve dayatmacı din anlayışının dünyada müslüman imajını zedelediği, müslümanların sahip olmadıkları ya da olmamaları gereken özelliklerle yanyana zikredildiği hakîkati ile karşı karşıyayız. Tarih boyunca yanlış din algısının ne tür sonuçlara sebep olduğunu görmek açısından güncel ile Kadızâdeli zihniyeti arasında kurulan bu bağlantı önemlidir.

Yazar, Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasındaki farkları 15 maddede özetlemiş ve Paul Ricaut'un Kadızâdelilerle ilgili kendi düşüncesi dışındakileri hor gören bir zihniyet olarak

tanımladığı Kadızâdeliler ve sûfîlerin devlete bağlılıklarına dair şu tespiti yapmıştır. “Kadızâdeliler, bazı tespitlerinde haklı olmakla birlikte, şeriat müdafaası ve asla dönüş çağrısı altında uzun yılların birikiminin ve geleneğin eleştirisini yaparken, sûfîlerin yahut Sivâsîlerin geleneğin savunucusu olduklarını ve muhafazakâr bir duruş ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Bu dönemde sufilerin temsilcisi Sivâsîlerin zor durumda kaldıkları anlarda dahi devletin aleyhine bir tutum takınmadıklarını, bilakis devletin bekası için dua ettiklerini görmekteyiz. Konuya ilmî açıdan baktığımızda, yazdıkları eserler ve fikri tutarlılıkları ile sûfîlerin tartışmanın her üç döneminde de daha yüksek bir performans gösterdiklerine şahit oluyoruz.”

Yazarın bu bölümde temas ettiği konulardan biri de Kadızâdelilerin önerdiği toplum modelidir. Özetle söyleyecek olursak Kadızâdeliler; hikmetten yoksun şekle önem veren, toplumun sorunlarının çözümünde asr-ı saâdetteki din anlayışına dönme ve o dönemden sonra ortaya çıkan dinî görünümü her şeyi bidat olarak kabul edip onlardan kurtulmanın gerekliliğini seslendiren ve bunun neticesi olarak estetik ve sanat anlayışından uzak bir medeniyet tasavvurunu öngören, dinin aslına taalluk etmeyen konuların en önemli konularmış gibi gündeme getiren bir din anlayışını topluma model olarak sunmuşlardır.

Yazarın üçüncü bölümde gündeme getirdiği son konu, tartışmanın dönemin edebiyatına etkisidir. Bu başlık altında özellikle sûfîler tarafından tartışma konusu olan tütün, sema, devran ve rüşvet konuları dönemin şiirlerinde kendilerine yer bulmuştur.

Kitabın geneli üzerinde bir değerlendirme yapacak olursak; yazarın 17. yüzyıl Osmanlı'sında yaklaşık bir asır süren bir tartışmayı tarihi arka planı çerçevesinde ortaya koyması, Kadızâde zihniyeti ve benzerlerinin devletin zaafa uğradığı ve toplumsal sorunların arttığı dönemlerde kendilerine zemin bulduklarına dair tespiti önemlidir. Demek ki, benzer toplumsal sorunların olduğu dönemlerde benzer problemler gün yüzüne çıkmaktadır.

Yazarın dikkatimizi çektiği bir başka konu toplumsal bir sorunun tek boyutlu ele alınamayacağı gerçeğidir. Dinî görünümü bu tartışmanın veya buna benzer tartışmaların doğru anlaşılabilmesi için siyâsî, ekonomik ve sosyal boyutlarının da göz önünde tutulması gerekir.

Bu tartışmada baskıcı ve tasfiyeci bir din anlayışının uzun vadede topluma fayda sağlamadığı ve toplumda karşılık bulmadığı konusu da dikkate değer bir durumdur. Baskıcı ve dayatmacı din anlayışının geçmişte olduğu gibi, günümüzde de müslüman ve İslâm imajına büyük zarar verdiğini hatırlamamız açısından kitap önemli bir içeriğe sahiptir.

Yazarın özellikle sûfîlerin görüşlerini onların eserlerinden hareketle gündeme taşıması, konunun taraflarından birisi olan sûfîlerin birincil kaynaklarında tartışma konularının nasıl değerlendirildiğini görmemiz açısından önemlidir.

Bu konu ile ilgili tezler ve makaleler yazılmış olmakla birlikte yazarın geçmişten günümüze bu konuyu ele alan kaynakları kullanması, özellikle sûfîlerin kaynaklarını

yoğun bir şekilde kullanarak sūfî bakış açısını ortaya koyması, konunun tarihî arka planını sistematik olarak ele alması, yeri geldikçe güncelle bağlantı kurarak yorumlaması sebebiyle bu kitap literatürde önemli bir boşluğu doldurmuştur diyebiliriz. Bu çalışmanın kitap olarak basılması, onu bu alanda yapılan çalışmalardan farklı kılan bir husustur.

Kitapta İstanbul'da Sivâsîlerin öncülüğünde yürütülen mücadelede Mevlevîlerin de mücadelede yer aldığı belirtilmişse de diğer tarîkat erbabının bu tartışmanın neresinde yer aldığına dair bilgilere pek yer yer verilmemiştir. Kitapta şeyhülislamın genellikle sūfîlerin yanında olduğu aktarılmaktadır. Devlet erkânının zâhiren Kadızâdelilerle olmakla birlikte gönüllerinin sūfîlerin yanında olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Hem devlet erkânının hem de ulemânın bir kısmının ve şeyhülislamın sūfîlerin yanında durması, bu tartışmanın İstanbul merkezli olmasında etkili olmuş olabilir. Bu sebeple de İstanbul dışındaki sūfîlerin ve ulemânın bu tartışmaya dahil pek olmamıştır denebilir.

Necdet Yılmaz'ın 17. yüzyıl Osmanlı'sında tasavvufî hayatı inceleyen kitabında İstanbul'daki bazı sūfîlerin bu tartışmayla irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Halvetiyye'de Şâbâniyye kolunun Karabaşîyye şubesinin kurucusu Karabaş-ı Velî Pîr Ali Alâeddin-i Atvel (ö. 1097/1685) 1679 senesinde bir vaazı bahane edilerek Limni'ye sürgüne gönderilmiştir.⁴ Bu durumda Karabaş-ı Velî'nin şahsında meşâyih olan rağbetten rahatsız olan âlim geçinen kişilerin etkisi vardır. Bir başka örnek Hasan Ünsî Efendi'nin bulunduğu zikir meclisinin rahatsız edilmesidir.⁵ Yine tartışma konularından biri olan sema hakkında bu yüzyılda yaşayan bazı şeyh efendilerin eserlerinin olması, onların da tartışmanın içinde olduklarına dair ipucu verebilir. Dönemin güçlü sūfîlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî'nin semâ hakkında yazdığı risâle buna örnek olarak verilebilir.

Kaynakça

Baz, İbrahim. *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.

Koca, Ferhat. "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği", *İlahiyat Altı Aylık Akademi Uluslararası Araştırma Dergisi*, ss. 15-70.

Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2. Basım, 2007.

⁴ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulema*, 105.

⁵ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler, Devlet ve Ulema*, 112-113.